

MIKOŁAJ PIOTROWSKI*

Świadomość historyczna Polaków pod względem elementarnej wiedzy oraz dumy i wstydu – wyniki badania sondażowego

Historical awareness of Poles in terms of elementary knowledge
as well as pride and shame – results of a survey

Streszczenie: We wrześniu 2021 r. ABR SESTA Sp. z o.o. na zlecenie Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie przeprowadziła sondażowe badanie świadomości historycznej Polaków na liczącej 1001 osób reprezentatywnej próbie kwotowej. Jego wyniki wskazują, że elementarna wiedza respondentów – sprawdzona 19 pytaniami – pozostawia wiele do życzenia. Niepokojący jest także poziom dumy i wstydu zmierzony w 16 kategoriach, hipotetycznie uwikłanych w bieżącą debatę publiczną, politykę historyczną czy też wojnę informacyjną.

Słowa kluczowe: świadomość historyczna, wiedza, duma, wstyd, badanie sondażowe

Abstract: In September 2021, ABR SESTA Sp. z o.o. was commissioned by the University of Warmia and Mazury in Olsztyn to conduct a survey of the historical awareness of Poles among a representative quota sample of 1001 people. The results in terms of ele-

---

* Szkoła Doktorska Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, ul. Ocza-powskiego 5, 10-719 Olsztyn, mikolajpiotrowski@protonmail.ch, ORCID: 0000-0001-5915-8740.

mentary knowledge – based on 19 questions – leave much to be desired. The level of pride and shame measured in 16 categories hypothetically involved in the current public debate, historical policy or information warfare is also disturbing.

Keywords: historical awareness, knowledge, pride, shame, survey

W wrześniu 2021 r. ABR SESTA Sp. z o.o. na zlecenie Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie przeprowadziła sondażowe badanie świadomości historycznej Polaków. Sfinansowano je ze środków na infrastrukturę badawczą w ramach doktoratu wdrożeniowego¹.

Badanie przeprowadzono na liczącej 1001 osób reprezentatywnej² próbie kwotowej³ z uwzględnieniem rozkładów brzegowych⁴ płci, wieku (18–65 lat), wielkości miejscowości oraz województwa. Próba charakteryzowała się nadreprezentacją osób z wykształceniem wyższym⁵, które deklarowało 44% respondentów. Dla wykształcenia średniego, zawodowego i nie więcej niż gimnazjalnego było to odpowiednio 45%, 8% i 2%.

Badanie miało postać wywiadu kwestionariuszowego⁶ zrealizowanego techniką CAWI (Computer-Assisted Web Interview) w ramach tzw. badania omnibusowego⁷. Na 2230 osób, które przyjęły zaproszenie, 80 zrezygnowało na etapie ekranu startowego z informacją o szacunkowym czasie wywiadu i wymaganą zgodą na uczestnictwo. Kolejnych 230 ankietowanych pominięto ze względu na brak odpowiedzi na wszystkie pytania, a 145 odrzucono z powodu zbyt krótkiego czasu odpowiedzi, błędów w py-

---

¹ *Doktoraty wdrożeniowe – czyli jak wygrać trzy razy*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/doktoraty-wdrozeniowe---czyli-jak-wygrac-trzy-razy> (dostęp: 10.10.2021).

² P. Jakubowski, *Reprezentatywność badań reprezentatywnych*, Poznań 2015, s. 9–11.

³ M. Szreder, *Metody i techniki sondażowych badań opinii*, Warszawa 2010, s. 59–60.

⁴ *Rozkład brzegowy tablicy korelacyjnej*, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/2920,pojecie.html> (dostęp: 10.10.2021).

⁵ *Poziomy wykształcenia w 2017 r.*, <https://stat.gov.pl/kobiety-i-mezczyzni-w-europie/bloc-2a.html?lang=pl> (dostęp: 13.10.2021).

⁶ A. Giddens, P. W. Sutton, *Socjologia*, tłum. O. Siara, A. Szulżycka, P. Tomanek, Warszawa 2012, s. 51–52.

⁷ *Omnibus CAWI*, <https://omnibus-cawi.com/#o-nas> (dostęp: 11.10.2021).

taniach kontrolnych, wątpliwych odpowiedzi w pytaniach otwartych i pół-otwartych czy niekliknięcia przycisku „zakończ” na ekranie podsumowującym. W końcu 774 osób nie uwzględniono, ponieważ nie spełniły one wymogów wynikających z próby kwotowej.

Kwestionariusz składał się z czterech bloków pytań. Pierwszy i drugi blok dotyczył powodów do dumy i wstydu na tle historii innych narodów europejskich. Trzeci i czwarty sprawdzał elementarną znajomość historii Polski.

W bloku pierwszym poproszono ankietowanych o odpowiedź na pytanie: „Czy na tle HISTORII innych narodów europejskich Polacy powinni być dumni w następujących kategoriach? Nauka, Literatura, Demokracja, Tolerancja religijna, Technika, Sztuka, Pokojowość, Prawa kobiet”.

W bloku drugim pytanie wyglądało następująco: „Czy na tle HISTORII innych narodów europejskich Polacy powinni się wstydzić w następujących kategoriach? Antysemityzm, Kolonializm, Zbrodnie wojenne, Dyskryminacja mniejszości etnicznych, Rasizm, Wyzysk, Zbrodnie przeciwko ludzkości, Dyskryminacja mniejszości seksualnych”.

Dla każdej kategorii ankietowani mogli udzielić jednej z następujących odpowiedzi:

„Zdecydowanie tak”, „Raczej tak”, „Trudno powiedzieć”, „Raczej nie”, „Zdecydowanie nie”, „Nie wiem”.

Dobór kategorii opierał się na ich hipotetycznym uwikłaniu w bieżącą debatę publiczną, politykę historyczną⁸ czy też wojnę informacyjną⁹. Znaczenie miało także ich uniwersalne wartościowanie. Przyjęto, że przedstawiciele różnych opcji polityczno-ideologicznych – wyjątków nie licząc – będą przykładowo zwolennikami tolerancji religijnej i przeciwnikami dyskryminacji mniejszości seksualnych, co najwyżej inaczej tę tolerancję i dyskryminację rozumiejąc.

W bloku trzecim poproszono ankietowanych o odpowiedź na pytanie: „Z którym okresem w dziejach najbardziej kojarzą Ci się następujące postaci historyczne? Adam Jerzy Czartoryski, Jan III Sobieski, Józef Piłsudski,

---

⁸ R. Chwedoruk, *Polityka historyczna*, Warszawa 2018, s. 9–12.

⁹ L. Sykulski, *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna*, Warszawa 2019, s. 131.

Kazimierz Wielki, Stanisław August Poniatowski, Władysław Gomułka, Władysław Jagiełło, Zygmunt III Waza”.

Każdą z postaci ankietowani mogli połączyć z jednym z następujących okresów: „Do 1370”, „1370–1506”, „1506–1648”, „1648–1763”, „1764–1815”, „1815–1864”, „1864–1945”, „1945–2001”.

Dobór postaci i okresów opierał się na indeksach kolejnych tomów *Wielkiej historii Polski* autorstwa Jerzego Wyrozumskiego¹⁰, Krzysztofa Baczkowskiego¹¹, Stanisława Grzybowskiego¹², Józefa Gierowskiego¹³, Stanisława Grodziskiego¹⁴, Mariana Zgórniaka¹⁵, Józefa Buszki¹⁶, Czesława Brzozy¹⁷ i Andrzeja Sowy¹⁸. Dla danego okresu wybrano tę postać, która w odpowiednim tomie pojawiła się na największej liczbie stron, po uwzględnieniu wzmianek w tomie poprzednim i następnym. Uznano to za najbardziej „obiektywną” miarę znaczenia postaci dla okresu historycznego.

Wyjątek stanowiła postać Józefa Piłsudskiego, która jest najważniejsza zarówno dla tomu ósmego, jak i dziewiątego, niezależnie od uwzględnienia wzmianek w tomach poprzednich i następnych. Z tego powodu okresy 1864–1918 i 1918–1945 zostały połączone.

---

¹⁰ J. Wyrozumski, *Wielka historia Polski*, t. 2: *Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek–1370)*, Kraków 1999, s. 387 i nast.

¹¹ K. Baczkowski, *Wielka historia Polski*, t. 3: *Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1506)*, Kraków 1999, s. 316 i nast.

¹² S. Grzybowski, *Wielka historia Polski*, t. 4: *Dzieje Polski i Litwy (1506–1648)*, Kraków 2000, s. 402 i nast.

¹³ J. A. Gierowski, *Wielka historia Polski*, t. 5: *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763)*, Kraków 2001, s. 396 i nast.

¹⁴ S. Grodziski, *Wielka historia Polski*, t. 6: *Polska w czasach przełomu (1764–1815)*, Kraków 1999, s. 292 i nast.

¹⁵ M. Zgórniak, *Wielka historia Polski*, t. 7: *Polska w czasach walk o niepodległość (1815–1864)*, Kraków 2001, s. 343 i nast.

¹⁶ J. Buszko, *Wielka historia Polski*, t. 8: *Od niewoli do niepodległości (1864–1918)*, Kraków 2000, s. 384 i nast.

¹⁷ Cz. Brzoza, *Wielka historia Polski*, t. 9: *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej (1918–1945)*, Kraków 2001, s. 403 i nast.

¹⁸ A. Sowa, *Wielka historia Polski*, t. 10: *Od drugiej do trzeciej Rzeczypospolitej (1945–2001)*, Kraków 2001, s. 403 i nast.

Tego typu miara jest wykorzystywana m.in. przez wyszukiwarki internetowe – z Google na czele – gdzie częstotliwość występowania danego słowa kluczowego określa jego znaczenie dla danej treści. Jedną z metod poprawiania pozycji strony internetowej w wynikach wyszukiwania – w nie zawsze uczciwy sposób – jest właśnie zwiększanie częstotliwości zawartych w niej słów kluczowych¹⁹.

W bloku czwartym poproszono ankietowanych o odpowiedź na pytanie: „Kiedy miały miejsce następujące wydarzenia? Proszę podać rok, przykładowo »1410«. Powstanie warszawskie, Wybuch powstania listopadowego, Wybuch powstania styczniowego, Strajki sierpniowe i pierwsza »Solidarność«, Insurekcja kościuszkowska, Powstanie wielkopolskie (Wiosna Ludów), Poznański Czerwiec, Powstanie krakowskie, Wystąpienia robotnicze w Radomiu i Ursusie, Wybuch powstania wielkopolskiego, III powstanie śląskie”.

Dla każdego wydarzenia ankietowani mogli udzielić dowolnej odpowiedzi lub zaznaczyć opcję „Nie wiem”.

Dobór wydarzeń i specyfika pytania opierały się na badaniach przeprowadzonych przez Łukasza Michalskiego w 2007 r. w Warszawie²⁰ wśród uczniów szkół ponadpodstawowych znajdujących się pod koniec procesu kształcenia²¹. Opierały się one na podobnych badaniach przeprowadzonych w Bydgoszczy przez Janusza Rulkę²².

Odpowiedzi na wyżej zaprezentowane pytania ukształtowały się w następujący sposób:

---

¹⁹ *Nieistotne słowa kluczowe*, <https://developers.google.com/search/docs/advanced/guidelines/irrelevant-keywords> (dostęp: 11.10.2021).

²⁰ Ł. Michalski, *Świadomość historyczna uczniów szkół ponadpodstawowych w aglomeracji warszawskiej*, Warszawa 2015, s. 104–105.

²¹ *Ibidem*, s. 30.

²² *Ibidem*, s. 26.

Tabela 1. Odpowiedzi na pytanie „Czy na tle HISTORII innych narodów europejskich Polacy powinni być dumni w następujących kategoriach?” (w %)

Kategorie	Zdecydowanie nie	Raczej nie	Trudno powiedzieć	Raczej tak	Zdecydowanie tak	Nie wiem
Nauka	2	5	13	44	35	2
Literatura	1	2	10	35	50	2
Demokracja	12	18	21	25	21	3
Tolerancja religijna	14	17	20	25	20	3
Technika	2	8	20	45	24	2
Sztuka	1	4	14	45	33	3
Pokojowość	4	9	23	37	24	2
Prawa kobiet	10	15	19	29	24	2

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Odpowiedzi na pytanie „Czy na tle HISTORII innych narodów europejskich Polacy powinni się wstydzić w następujących kategoriach?” (w %)

Kategorie	Zdecydowanie nie	Raczej nie	Trudno powiedzieć	Raczej tak	Zdecydowanie tak	Nie wiem
Antysemityzm	16	18	26	21	12	6
Kolonializm	37	21	20	9	6	7
Zbrodnie wojenne	33	28	17	11	7	4
Dyskryminacja mniejszości etnicznych	15	23	21	24	14	3
Rasizm	15	21	20	24	17	3
Wyzysk	14	24	25	21	12	4
Zbrodnie przeciwko ludzkości	36	27	16	10	7	3
Dyskryminacja mniejszości seksualnych	12	16	19	23	26	3

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Odpowiedzi na pytanie „Z którym okresem w dziejach najbardziej kojarzą Ci się następujące postaci historyczne?” (w %)

Postaci historyczne	Do 1370	1370–1506	1506–1648	1648–1763	1764–1815	1815–1864	1864–1945	1945–2001
Adam Jerzy Czartoryski	2	4	8	13	24	30	14	4
Jan III Sobieski	3	9	16	43	17	9	2	1
Józef Piłsudski	1	3	3	3	6	8	71	5
Kazimierz Wielki	41	21	14	10	7	5	1	1
Stanisław August Poniatowski	3	5	7	16	41	20	7	1
Władysław Gomułka	1	2	2	4	4	3	11	73
Władysław Jagiełło	15	52	12	7	6	4	2	1
Zygmunt III Waza	5	11	41	20	14	6	3	0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Odpowiedzi na pytanie „Kiedy miały miejsce następujące wydarzenia? Proszę podać rok, przykładowo »1410«” (w %)

Wydarzenie	Prawidłowa odpowiedź	Nieprawidłowa odpowiedź	Nie wiem
Powstanie warszawskie	55	14	31
Wybuch powstania listopadowego	33	20	47
Wybuch powstania styczniowego	31	17	52
Strajki sierpniowe i pierwsza „Solidarność”	44	19	37
Insurekcja kościuszkowska	24	14	62
Powstanie wielkopolskie (Wiosna Ludów)	19	18	63

Tabela 4. (cd.)

Wydarzenie	Prawidłowa odpowiedź	Nieprawidłowa odpowiedź	Nie wiem
Poznański Czerwiec	30	11	60
Powstanie krakowskie	12	15	73
Wystąpienia robotnicze w Radomiu i Ursusie	19	17	63
Wybuch powstania wielkopolskiego	21	10	69
III powstanie śląskie	22	10	68

Źródło: opracowanie własne.

Opracowania statystycznego dokonano przy użyciu programu IBM SPSS Statistics²³ 26.0, za każdym razem przyjmując poziom istotności²⁴ $\alpha = 0,05$.

Rozpoczęto od utworzenia dwóch zmiennych: poziom wiedzy i poziom dumy. Dla danego respondenta poziom wiedzy równa się liczbie pytań sprawdzających wiedzę, na które udzielił on prawidłowej odpowiedzi (od 0 do 19). Poziom dumy z kolei równa się liczbie punktów uzyskanych w pytaniach sprawdzających dumę i wstyd (od -32 do 32). W pytaniach sprawdzających dumę można było uzyskać po dwa dodatnie punkty za odpowiedź „Zdecydowanie tak”, po jednym dodatnim punkcie za „Raczej tak”, po jednym ujemnym punkcie za „Raczej nie”, po dwa ujemne punkty za „Zdecydowanie nie” oraz zero punktów za odpowiedź „Trud-

²³ S. Bedyńska, *Wprowadzanie danych i podstawy pracy z programem IBM SPSS Statistics*, w: *Statystyczny drogowskaz 1. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*, red. S. Bedyńska, M. Cypryańska, Warszawa 2013, s. 48 i nast.

²⁴ Poziom istotności $\alpha = 0,05$ jest powszechnie przyjętą w naukach społecznych „czułością” testów statystycznych. P. Rycielski, A. Brzezicka, *Wnioskowanie statystyczne na danych jakościowych. Testy wykorzystujące rozkład chi-kwadrat*, w: *Statystyczny drogowskaz 1...*, s. 137–139.

no powiedzieć” lub „Nie wiem”. Odwrotnie w przypadku pytań dotyczących wstydu.

W dalszej kolejności obliczono podstawowe statystyki opisowe²⁵ wraz z testem Kołmogorowa-Smirnowa²⁶. Wykazał on, że zarówno poziom wiedzy, jak i poziom dumy nie przyjmowały rozkładu zgodnego z rozkładem normalnym²⁷. Biorąc jednak pod uwagę liczebność próby, graficzny rozkład wyników w próbie oraz wartości skośności²⁸ mieszczące się w przedziale $\langle -1; 1 \rangle$, przyjęto założenie, że odchylenie to nie jest znaczące²⁹, co umożliwi zastosowanie testów parametrycznych³⁰. Ponadto z analiz wykluczono wynik jednej osoby dla zmiennej poziom dumy, będący obserwacją odstającą³¹.

W celu ustalenia, czy płeć, wiek i wykształcenie różnicuje poziom wiedzy, przeprowadzono trójczynnikową analizę wariancji³² w schemacie $2 \times 5 \times 3$. Analiza wykazała efekt główny³³ dla wieku, $F(4,971) = 9,89$;

²⁵ Statystyki opisowe charakteryzują rozkład wartości zmiennej. Przykładem może być średnia, mediana czy odchylenie standardowe. R. Albiński, A. Elczewski, *Opis i prezentacja danych: tabele, wykresy i statystyki opisowe. Wnioskowanie statystyczne na danych jakościowych. Testy wykorzystujące rozkład chi-kwadrat*, w: *Statystyczny drogowskaz 1...*, s. 94 i nast.

²⁶ Testem Kołmogorowa-Smirnowa możemy sprawdzić normalność rozkładu. *Ibidem*, s. 109.

²⁷ Bardziej obrazowo mówiąc, z rozkładem normalnym mamy do czynienia wtedy, gdy wykres zmiennej przypomina krzywą Gaussa, zwaną także krzywą dzwonową. *Ibidem*, s. 103–104.

²⁸ Bardziej obrazowo mówiąc, skośność informuje nas o symetrii wykresu. *Ibidem*, s. 104–107.

²⁹ D. George, P. Mallery, *IBM SPSS Statistics 23 step by step*, New York 2016, s. 114.

³⁰ Testy parametryczne cechują się większą dokładnością, ale są także bardziej wymagające dla analizowanych danych. R. Albiński, A. Elczewski, *op. cit.*, s. 104.

³¹ Obserwacje odstające można w pewnym uproszczeniu rozumieć jako anomalie. Ich wykluczenie ułatwia uzyskanie bardziej precyzyjnych wyników w odniesieniu do pozostałych obserwacji. *Ibidem*, s. 97, 112.

³² Analiza wariancji pozwala stwierdzić, czy różnice między średnimi grupowymi zostały spowodowane przez określone czynniki. K. Krejtz, I. Krejtz, *Wieloczynnikowa analiza wariancji w planie międzygrupowym*, w: *Statystyczny drogowskaz 2. Praktyczne wprowadzenie do analizy wariancji*, red. S. Bedyńska, M. Cypryańska, Warszawa 2013, s. 64 i nast.

³³ Efekt główny określa wpływ jednego z czynników, abstrahując od możliwych interakcji między czynnikami. *Ibidem*, s. 65–68.

$p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,04$, oraz efekt główny dla wykształcenia, $F(2,971) = 15,22$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,03$. Oznacza to, że grupy zróżnicowane pod względem wykształcenia oraz grupy wiekowe różniły się istotnie poziomem wiedzy. Efekt główny dla płci oraz interakcje między czynnikami okazały się statystycznie nieistotne. Szczegółowa analiza *post hoc*³⁴ testem Bonferroniego³⁵ dla różnic między grupami wiekowymi badanych wykazała, że osoby w wieku 55–64 lata przejawiały wyższy poziom wiedzy niż osoby w wieku 18–24 lata ($p = 0,001$), 25–34 lata ($p < 0,001$), 35–44 lata ($p < 0,001$) oraz 45–54 lata ($p = 0,026$). Osoby w wieku 45–54 lata przejawiały z kolei wyższy poziom wiedzy aniżeli osoby w wieku 25–34 lata ($p = 0,017$). Dla poziomu wykształcenia analiza *post hoc* testem Bonferroniego wykazała statystycznie istotne różnice w poziomie wiedzy między wszystkimi grupami wyróżnionymi ze względu na wykształcenie ($p \leq 0,005$). Najślabiej poradziły sobie osoby z wykształceniem zawodowym i gimnazjalnym lub niższym, nieco lepiej osoby z wykształceniem średnim, a najlepiej osoby z wykształceniem wyższym.

W celu ustalenia, czy płeć, wiek oraz poziom wykształcenia badanych różnicuje poziom dumy, przeprowadzono trójczynnиковą analizę wariancji w schemacie $2 \times 5 \times 3$. Analiza wykazała jeden istotny efekt główny – dla płci, $F(1,970) = 17,23$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,02$. Pozostałe efekty główne dla wykształcenia i wieku oraz interakcje tych czynników okazały się statystycznie nieistotne. Szczegółowa analiza *post hoc* testem Bonferroniego wykazała, że mężczyźni byli bardziej dumni niż kobiety ($p < 0,001$).

W celu ustalenia, czy poziom wiedzy był związany z poziomem dumy, przeprowadzono analizę regresji liniowej³⁶ metodą wprowadzania³⁷.

---

³⁴ Analiza *post hoc* pozwala określić, które średnie grupowe różnią się od siebie w sposób istotny statystycznie. K. Krejtz, I. Krejtz, R. Albiński, *Jednoczynnikowa analiza wariancji w planie międzygrupowym*, w: *Statystyczny drogowskaz 2...*, s. 46.

³⁵ Test Bonferroniego należy do tzw. testów konserwatywnych, za pomocą których trudniej uzyskać wynik istotny statystycznie. Ibidem, s. 47.

³⁶ Analiza regresji liniowej pozwala przewidzieć wartości zmiennej objaśnianej przy wykorzystaniu zmiennych objaśniających. S. Bedyńska, M. Książek, *Statystyczny drogowskaz 3. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*, Warszawa 2012, s. 36 i nast.

³⁷ Ibidem, s. 36, 43–44.

W modelu jako zmienną kontrolną uwzględniono wykształcenie osób badanych. Analiza wykazała, że model był dobrze dopasowany do danych, $F(2,997) = 12,85$; $p < 0,001$, przy czym wyjaśniał jedynie 2,3% zmienności poziomu dumy (skorygowane $R^2 = 0,023$). Potwierdzono dodatni i słaby związek między poziomem wiedzy a dumą ($\beta = 0,16$; $p < 0,001$) przy kontroli poziomu wykształcenia. Wykształcenie okazało się nieistotnie powiązane z poziomem dumy ($\beta = -0,03$; $p = 0,422$). Wraz ze wzrostem poziomu wiedzy o 1 SD³⁸ poziom dumy wzrastał o 0,16 SD.

W tym miejscu warto jeszcze wspomnieć o wstępnym opracowaniu statystycznym wykonanym przez ABR SESTA Sp. z o.o., w którym również użyto oprogramowania SPSS i przyjęto ten sam poziom istotności $\alpha = 0,05$. Testy Bonferroniego wykazały, że wśród osób, których poziom wiedzy jest większy niż mediana³⁹, tylko w przypadku antysemityzmu można stwierdzić większe zawstyżenie. W pozostałych kategoriach osoby te wykazały się nie większym wstydem lub nie mniejszą dumą od respondentów, których poziom wiedzy był równy medianie lub niższy. Ponadto we wszystkich kategoriach z wyjątkiem demokracji, techniki i rasizmu można zaobserwować istotnie większą skłonność do udzielania odpowiedzi „Nie wiem” lub „Trudno powiedzieć” wśród osób, których poziom wiedzy jest równy medianie lub niższy. Ci sami respondenci istotnie częściej odpowiadali „Zdecydowanie tak” lub „Raczej tak” w kategoriach kolonializmu, zbrodni wojennych, dyskryminacji mniejszości etnicznych, wyzysku oraz zbrodni przeciwko ludzkości.

Wnioski na podstawie powyższych wyników należy wyciągać z należytą ostrożnością, ponieważ wiarygodność sondaży jako takich bywa kwestionowana⁴⁰. Przeprowadzenie badania na próbie kwotowej, ze szczególnym uwzględnieniem rozkładu brzegowego, wśród bardziej rzetelnych respondentów, przy użyciu techniki utrudniającej kontrolę samodzielności, stanowi źródło dodatkowych komplikacji, mimo że jest to powszechnie

³⁸ SD oznacza odchylenie standardowe (*standard deviation*). R. Albiński, A. Elczewski, op. cit., s. 99–101.

³⁹ Ibidem, s. 95–96.

⁴⁰ A. Giddens, P. W. Sutton, op. cit., s. 54.

praktykowane. Trzeba także pamiętać o nadreprezentacji osób z wyższym wykształceniem wśród badanych.

Mając to wszystko na względzie, można jednak stwierdzić, że znajomość historii Polski wśród Polaków pozostawia wiele do życzenia, tym bardziej że nie jest to pierwsze badanie, które skłania do takiej konkluzji⁴¹. Możliwa niechęć do „materializmu dydaktycznego”⁴² czy też „dydaktyki pamięci” (w opozycji do „dydaktyki myślenia”)⁴³ zasadniczo tego nie zmienia, jako że mówimy tu o wiedzy elementarnej. Problem ten może częściowo być wyjaśniony przez erozję edukacji historycznej w ciągu ostatnich dekad, na którą wskazuje przewaga osób starszych. Osobną kwestią – wymagającą odrębnego badania – są jej przyczyny. Mogłoby to wynikać z nieudanych reform systemu oświaty, zmian kulturowych niesprzyjających szkolnej dyscyplinie czy chociażby negatywnego wpływu nowych mediów. Za przykład niech posłuży tu fakt, iż sama możliwość „wygooglowania” danej informacji w przyszłości obniża naszą zdolność do jej zapamiętania⁴⁴.

Chcąc wyciągnąć wnioski z odpowiedzi na pytania dotyczące dumy i wstydu, należałoby w pierwszej kolejności określić, które z nich są prawidłowe, przy świadomości prawdopodobnych różnic interpretacyjnych⁴⁵, nie popadając jednak w skrajny relatywizm i wynikający z niego paraliż poznawczy⁴⁶. Z pewnością wykracza to poza ramy niniejszego artykułu i kompetencje autora, jeśli miałyby być czymś więcej niż publicystyką. Naukowa dyscyplina nie zostanie jednak znacząco naruszona, jeśli już teraz wyniki te określi się mianem niepokojących. W ich świetle hipotetyczne uwikłanie w bieżącą debatę publiczną, politykę historyczną czy też wojnę informacyjną staje się jeszcze bardziej prawdopodobne.

Dodatni związek między wiedzą a dumą może być wskazówką dla osób poszukujących rozwiązania czy choćby ograniczenia tego problemu. Od-

---

⁴¹ *Świadomość historyczna Polaków*, s. 5–6, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_068_16.PDF (dostęp: 17.10.2021).

⁴² B. Niemierko, *Między oceną szkolną a dydaktyką*, Warszawa 1991, s. 68.

⁴³ J. Maternicki, Cz. Majorek, A. Suchoński, *Dydaktyka historii*, Warszawa 1994, s. 313.

⁴⁴ M. Spitzer, *Cyfrowa demencja*, tłum. A. Lipiński, Słupsk 2013, s. 85 i nast.

⁴⁵ G. G. Iggers, *Historiografia XX wieku*, tłum. A. Gadzała, Warszawa 2010, s. 11–17.

⁴⁶ W. Werner, *Wprowadzenie do historii*, Warszawa 2012, s. 71–72, 182–183.

nosi się to zarówno do niedoboru dumy, jak i jej nadmiaru. Wart uwagi jest także większy jej poziom wśród mężczyzn. Otwartą kwestią pozostaje, na ile wynika to ze specyfiki edukacji historycznej, a na ile z ich preferencji polityczno-ideologicznych czy też z większego poziomu dumy w ogóle.

Na zakończenie warto wyjaśnić przyczyny, dla których posłużono się kategorią „świadomości historycznej” do określenia zagadnień omawianych w niniejszym artykule. Istnieją bowiem kategorie, które – przynajmniej na pierwszy rzut oka – mogłyby tu stanowić opcję alternatywną. Rozumie się przez to „pamięć historyczną”⁴⁷ czy też „pamięć zbiorową”⁴⁸. Żadna z nich nie jest jednak wolna od istotnych kontrowersji. Ponadto tylko w przypadku „świadomości historycznej”⁴⁹ kwestia wiedzy jest wyeksponowana w stopniu odpowiadającym specyfice omawianego badania.

---

⁴⁷ M. Menz, *Pamięć historyczna*, w: *Modi memorandi*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Warszawa 2014, s. 587–590.

⁴⁸ J. Wawrzyniak, *Pamięć zbiorowa*, w: *ibidem*, s. 619–629.

⁴⁹ V. Julkowska, *Świadomość historyczna*, w: *ibidem*, s. 861–870.